

PODZIM ROKU 1939 NA VÝCHODOPOLSKÝCH ÚZEMÍCH*

TOMÁŠ VOJTA

Abstract

The Fall of 1939 in Eastern Poland

This study seeks to analyze the beginnings of annexation of Eastern Poland into the Soviet Union in the fall of 1939, focusing on various techniques employed by the Soviets in the early stages of this process. Although some strata of the local population supported the Soviet annexation policy, it cannot be said that there was a clear connection between the ethnic composition of Eastern Poland's population and its attitude toward the Soviet regime. A crucial role was played by the newly established puppet administration under the auspices of the Red Army and the NKVD. The civilian segment of the Soviet power was trying to gain support mainly among the non-Polish population by means of carefully orchestrated "elections" to the local People's Assembly, the supreme government body designed to carry out and formally confirm incorporation of the annexed territories into the Soviet Union. The Soviet authorities treated the locals in quite a utilitarian way and after annexation had been completed they began to form the "regular" Soviet regime.

Keywords: Poland, Soviet Union, annexation, kresy, Ribbentrop-Molotov Pact, 1939

Příchod osvoboditelů

V šest hodin ráno 17. září 1939 překročily jednotky Rudé armády východní hranici polské Druhé republiky a začaly postupovat k linii, jež byla

* Studie vychází z rigorózní práce *Prolog sovětizace: Západní Bělorusko a Západní Ukrajina 1939-1941*, obhájené na katedře ruských a východoevropských studií Institutu mezinárodních studií UK FSV v roce 2007, do stávající podoby pak byla upravena a publikována s finanční podporou Výzkumného záměru MSM0021620841 Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze.

stanovena ve druhém paragrafu tajného dodatečného protokolu k sovětsko-německému paktu Molotov-Ribbentrop.

Argumenty, které měly vstup sovětských jednotek ospravedlnit (známá nota polskému velvyslanci v Moskvě Waclawu Grzybowskiemu), byly mimo svou ultimativní povahu i v nesouladu s tehdejší faktickou situací. Polsko v době vstupu Rudé armády sice ztratilo část svého území, ale stále pokračoval vojenský odpor v boji s Německem a polská vláda, která se nacházela na teritoriu východního Malopolska, nadále řídila vojenské operace.

Vojenské aspekty tohoto údobí nejsou předmětem této studie. Pro naše téma je nutné připomenout, že sovětská aplikace ustanovení paktu Molotov-Ribbentrop způsobila na polském území zmatek a chaos nejen pro obyvatelstvo, ale i pro německou armádu, která zprvu nebyla vůbec o dohodnuté demarkační linii informována. Navíc wehrmacht v některých úsecích mezitím překročil Vislu či dokonce i Bug, a vstoupil tak do sovětské zájmové sféry, o čemž ovšem němečtí vojáci tehdy nemohli mít tušení.

Z polského pohledu znamenala sovětská agrese především překvapení. Polští vojáci, kterých bylo v úsecích sovětského postupu poskrovnu, nevěděli, jak mají reagovat. Někteří se snažili se Sověty vyjednávat, jiní bojovali, a byly i případy, kdy se polské jednotky vzdávaly. Celá situace byla velmi nepřehledná především vzhledem ke skutečnosti, že mezi oběma státy nedošlo k formálnímu vyhlášení války. Někteří sovětské vojáci dokonce volali heslo, že jdou bít *Giermanca*, což mohlo v některých případech u Poláků vyvolávat dojem, že Rudá armáda skutečně přichází Polsku na pomoc v boji proti nacistickému Německu. Nejednalo se ovšem o nic jiného než o zdařilou manipulaci ze strany velitelů Rudé armády, kteří účelově využívali dezorientace polských jednotek, když Polákům tvrdili, že přicházejí jako spojenci.

O osudu Polska však již bylo rozhodnuto. Sovětský svaz svou agresí, vydávanou za „osvobození utiskovaných“, rozhodujícím způsobem přispěl k urychlení konečné polské porážky. Nebylo náhodou, že právě ve večerních hodinách dne 17. září 1939 polské území opustili i nejvyšší ústavní činitelé.

V následujících dnech tak vznikla poměrně zajímavá situace. Armády obou agresorů se začaly přeskupovat na stanovenou linii, zatímco se zbývající polské jednotky na území, které se nacházelo v sovětské zájmové sféře, snažily dostat k rumunským a maďarským hranicím. V Brestu a Białystoku tehdy dokonce proběhly společné sovětsko-německé vojenské přehlídky, kterými obě armády symbolicky stvrdily svá úspěšná tažení.

V současnosti máme k dispozici řadu dokumentů, které nás opravňují k hypotéze, že sovětské vedení v této době reálně uvažovalo o vytvoření Polské sovětské socialistické republiky v rámci Sovětského svazu. Směrnice číslo jedna Vojenské rady Běloruského frontu z 16. září 1939 ve svém sedmém bodě totiž mimo jiné předpokládala „utvořit z vybraných představitelů ve vybraných vojvodstvích s převahou polského obyvatelstva Polské lidové shromáždění“.¹

Generál Władysław Anders ve svých pamětech v této souvislosti uvádí, že na podzim 1939 dostal od vysokého představitele NKVD, „nabídku na utvoření polské vlády pod sovětským patronátem“, podle něj však tato nabídka vyzněla „nevýrazně a mlhavě“.²

K vytvoření tohoto jakéhosi „zbytkového Polska“ nakonec nedošlo, jelikož se Stalin později rozhodl nabídnout lublinské a východní části varšavského vojvodství Německu výměnou za zahrnutí Litvy do sféry sovětského vlivu.

Německá strana tuto nabídku přijala a 28. září 1939 byl, opět v Moskvě, mezi oběma totalitními mocnostmi podepsán pakt, který měl definitivně určit podobu tehdejší východní Evropy. *Smlouva o přátelství a hranicích* ve svém tajném dodatku upravovala německo-sovětskou hranici ve výše zmíněném smyslu, čímž se delimitace nové pohraniční linie ve středním úseku posouvala z Visly dále na Bug. Ještě jednou tedy došlo k přesunům Rudé armády a wehrmachtu na novou linii, což se u některých německých vojáků setkávalo s nelibostí. Němci museli vyklidit např. Brestskou pevnost, která se nacházela za Bugem. Nová linie byla navíc v některých úsecích pro Němce ze strategického hlediska nevýhodná, jelikož se řídila z velké části linií toku řek. V případě Brestu se o tom němečtí vojáci měli přesvědčit již v červnu 1941, když místní pevnost (podruhé) dobývali. Další komplikace vznikly kupříkladu v Přemyšlu, kde řeka San protéká městem, které se tím de facto ocitlo uvnitř dvou státních celků.

Součástí poslední sovětsko-německé smlouvy byly rovněž dva další tajné protokoly. První z nich umožňoval osobám německé národnosti nebo německým občanům vycestovat z území, které se nacházelo pod „svrchovaností“ Sovětského svazu. Německá vláda zároveň přijala analogický zá-

¹ Směrnice č. 1 Vojenské rady Běloruského frontu ze dne 16. září 1939, in Michal Gnatowski, *Zgromadzenie Ludowe Zachodniej Białorusi. Fakty, oceny, dokumenty* (Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 2001), 199, dok. č. 1.

² Władysław Anders, *Bez ostatniego rozdziału. Wspomnienia z lat 1939–1946* (Lublin: Wydawnictwo Test, 1992), 41, cit. dle Albin Głowacki, *Sowietci wobec Polaków na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej, 1939–1941* (Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1997), 34.

vazek v případě osob běloruské a ukrajinské národnosti, které by chtěly z Německem získaných území odjet do SSSR. Druhý tajný protokol měl pak explicitně protipolský charakter. Obě strany se v něm zavázaly, že „nebudou na svých územích trpět žádnou polskou agitaci směřující proti druhé straně“. Současně s tím se zavázaly, že „potlačí takovou agitaci v zárodku a budou se v této záležitosti o vhodných opatřeních vzájemně informovat“.³

Osud meziválečného Polska byl vstupem Rudé armády zpečetěn. Z pohledu Moskvy byla otázka polské státnosti dořešena, zbývalo jen odstranit veškeré její zbývající atributy. Rozhodnutím sovětských orgánů bylo tak vzápětí zrušeno polské velvyslanectví v Moskvě, stejně jako polské konzuláty v Leningradě, Minsku a Kyjevě. Vzhledem k faktu, že „polský stát přestal existovat a v budoucnosti již nevznikne“ [formulace v prohlášení, které obdrželi polští diplomaté – T. V.], byl majetek těchto diplomatických zastoupení konfiskován ve prospěch Sovětského svazu. Až na osobní intervenci německého velvyslance v Moskvě dostali polští diplomaté povolení opustit SSSR. Po tomto intermezzu dorazili všichni, včetně Wacława Grzybowského, 11. října 1939 do Finska.⁴

Piotr Eberhardt uvádí řadu příkladů, kdy sovětská strana retušovala cokoliv, co jen trochu souviselo s čímkoliv polským. Mapy, encyklopedie, slovníky – to vše bylo přepisováno a elasticky přizpůsobováno potřebám tehdejšího režimu. Jako příklad sovětské interpretace kritických událostí uveďme Velkou sovětskou encyklopedii z roku 1940, která pod heslem „Polsko“ obsahovala následující formulaci: „Imperialistické a reakční Polsko, založené na sociálním a národnostním útisku polských pánů a buržoazie, bylo [roku 1939 – T. V.] dostiženo dějinným koncem.“⁵

Sovětským vedením šířená teze o „zániku polského státu“ začala být aplikována i na samotných východopolských územích. Nyní totiž již na území tzv. „Západního Běloruska“ a tzv. „Západní Ukrajiny“ začalo úvodní dějství procedury unifikace teritoria podle sovětského vzoru.

³ Tajny protokol do niemiecko-sowieckiego układu o granicy i przyjaźni w sprawie współdziałania w zwalczaniu polskiego ruchu oporu, in Edward Kozłowski, ed., *Agresja sowiecka na Polskę w świetle dokumentów, 17 września 1939. T. 1, Geneza i skutki agresji* (Warszawa: Bellona, 1994), 231, dok. č. 127.

⁴ Władysław Kulski, „Pamiętnik byłego polskiego dyplomaty“, *Zeszyty Historyczne* č. 42 (1977), 159–60, cit. dle Piotr Eberhardt, *Polska granica wschodnia 1939–1945* (Warszawa: Editions Spoutkania, 1997), 56.

⁵ *Bol'shaja Sovetskaja Enciklopedija*, č. 46 (Moskva: Izd-vo Moskva, 1940), 346, cit. dle Eberhardt, *Polska granica wschodnia*, 66.

O vítání Rudé armády na *kresách* a o tom, co s tím souviselo...

Počáteční období první sovětské okupace vytváří konotace s jedním z podstatných prvků polské kolektivní paměti vztahujících se k tomuto období, kterým je fenomén masového vítání přicházející Rudé armády nepolským, zejména židovským obyvatelstvem. Chceme-li analyzovat situaci, jež na východopolských územích během úvodního období sovětské přítomnosti (tzn. do konce vlády vojenské administrativy dne 1. října 1939) panovala, je nutné v první řadě načrtnout výchozí podmínky této situace. Její vnější rámec tvořil kolaps struktur polského státu, což mělo za následek určitou dobu trvající mezidobí, v jehož průběhu mezitím již zanikly struktury polské, ale ještě nedošlo ke vzniku plnohodnotné, fungující sovětské administrativy. Toto období netrvalo na uvedených územích všude stejně dlouho. Vzhledem k slabě rozvinuté infrastruktuře tak existovala například místa, kde se o pádu Polska dozvěděli až se značným zpožděním.

Na tomto území nastalo jakési *interregnum*, jehož quasiválečné kulisy (mezi SSSR a Polskem nebyl válečný stav) tvořily jednak do hloubi teritoria se valící masy sovětských armád, jednak dezorientované polské jednotky, které na některých místech kladly odpor, ale většinou se vzdávaly nebo ustupovaly na území sousední Litvy, Lotyšska, Maďarska a Rumunska. V západní části budoucího sovětského záboru se navíc dosud nacházely v důsledku vlastních vojenských operací rovněž oddíly wehrmachtu.

Autochtonní obyvatelstvo bylo od počátku pod vlivem intenzivní sovětské propagandy akcentující dávný chlopský, v tomto smyslu antipolský (protišlechtický) antagonismus. Jednotlivé etnické, sociální a politické struktury reagovaly na příchod Sovětů odlišným způsobem. Na celém teritoriu byla situace velmi nepřehledná. Na místě zavládl různého stupně intenzity zmatek, způsobený překvapivou zprávou o příchodu Rudé armády.

Důležité je také připomenout, že pokud budeme vítání vojáků Rudé armády coby osvoboditele chápat jako reflexi změny tehdejších reálií, pak šlo pouze o bezprostřední reakci autochtonního obyvatelstva. Je tudíž nutné mít stále na zřeteli, že bezpochyby existovala určitá část obyvatelstva, která vůči nové situaci zaujala více či méně inertní postoj, i když jeho kvantifikace je přinejmenším diskutabilní. Zcela na místě je tu maximální opatrnost a kritičnost vůči existujícím zdrojům. Podívejme se na některé příklady a situační kontexty, jež doprovázely příchod „osvoboditelů“ na východopolské teritorium, v podobě, v jaké se zachovaly v literatuře a pramenech.

Marek J. Chodakiewicz cituje polskou svědkyni příchodu Rudé armády do Brestu Litevského:

„Do Brestu vkročila koncem měsíce Rudá armáda, místní židovská popolitost ji vítala chlebem, solí, květinami a výkřiky: ‚Naše armáda přišla.‘ Od té doby Poláci často od Židů slýchávali: ‚Ty polská držko, my ti ukážeme.‘ Nikdy nezapomenu na obraz polského policisty, kterého židovský dav vlekl po ulici a nelidsky mu spílal a plival na něj.“⁶

Kontext, v němž se „vítání“ sovětského příchodu odehrávalo, byl nicméně proměnlivý. Například volyňské městečko Kopyczyńce, jak vzpomíná jeden z polských vojáků, bylo celé včetně přítomných polských jednotek přesvědčeno, že rudoarmějci jdou Polsku na pomoc:

„Dostali jsme rozkaz nestrílet, že nám bolševici jdou na pomoc. Podávali si s našimi důstojníky ruce, nikdo nevěděl, co se děje, ale vypadalo to opravdu, jako kdyby nám [rudoarmějci – T. V.] přišli na pomoc. Někteří naši vojáci na ně házeli květiny. Starosta města hovořil z balkónu o tom, že teď Němce porazíme.“⁷

Ben C. Pinchuk zároveň i mezi těmi Židy, kteří se podíleli na vítání Sovětů, rozlišuje několik sociálních vrstev:

„Prosovětské sympatie nebyly vyjadřovány rovnoměrně všemi sociálními skupinami židovského společenství *kresů*. Mezi vítajícími bylo možno vyčlenit několik dominujících skupin. Převládala mládež, chudina a uprchlíci, jejichž počet někdy dosahoval desítek (jako v případě jihovýchodního Polska) tisíc.“⁸

Moše Kleinbaum, jeden z čelných představitelů sionismu v předválečném Polsku, pak o příchodu Rudé armády do Lucku na Volyni napsal:

„Skupinu židovských komunistů vítajících sovětské vojáky potleskem a skandováním nešlo přehlédnout. Tato skupinka nebyla příliš početná, ale svým hlasitým chováním přitahovala pozornost okolí.“⁹

⁶ Maria Borkowska, „Witali Sowietów chlebem i solą“, *Gazeta Polska*, 10. února 1994, in Marek J. Chodakiewicz, *Żydzi i Polacy 1918–1955. Współistnienie, zagłada, komunizm* (Warszawa: Fronda, 2000), 124.

⁷ Hoover Institute (HI), Polish Government Collection (PGC) dotazníky č. 4102, 10015, 10204; Anders Collection (AC), dotazník č. 4307, 12644, cit. dle Jan T. Gross, *Upiorna dekada: Trzy eseje o stereotypach na temat Żydów, Polaków, Niemców i komunistów, 1939–1948* (Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas“, 1998), 64.

⁸ Ben C. Pinchuk, *Shtetl Jews under Soviet Rule 1939–1941: Eastern Poland on the Eve of the Holocaust* (Cambridge, MA: Basil Blackwell, 1991), 28.

⁹ Moshe Kleinbaum's Report on Issues in the Eastern Polish Territories 12 March 1940, in Norman Davies, Antony Polonsky, eds. *Jews in Eastern Poland and the USSR 1939–1946* (London: Oxford University Press, 1992), 285, cit. dle Marek Wierzbicki, *Polacy i Żydzi w zaborze sowieckim. Stosunki polsko-żydowskie na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej pod okupacją sowiecką, 1939–1941* (Warszawa: Fronda, 2006), 52.

Sami Sověti, jak je patrné z následujícího pramene, byli reakcí autochtonních obyvatel překvapeni. Lev Mechlis, tehdy šéf hlavní politické správy Rudé armády, odeslal do Moskvy oficiální hlášení tohoto znění:

„Ukrajinské obyvatelstvo vítá naši armádu jako opravdové osvoboditele. Již čelní jednotky jsou zasypávány květinami; obyvatelstvo vítá naše velitele a vojáky, rozdává jim jablka, pirohy, vodu atp. Ulice jsou plné lidí, někteří pláčou radostí.“¹⁰

Všechny výše zmíněné obrazy tehdejších událostí mají několik společných jmenovatelů, z nichž jsou nejvíce patrné subjektivní zabarvení a velká míra emocí. Je to pochopitelné, ale jen trochu kritičtějšímu pozorovateli musí být zároveň zřejmé, že mnoho lidí si příchod Sovětů interpretovalo po svém.

Jan T. Gross uvádí zmiňuje řadu svědectví, kdy Ukrajinci na mnoha místech vítali Sověty máváním modrozlutými ukrajinskými vlajkami.¹¹ Ke skutečnosti, že Ukrajinci ve většině případů přicházející sovětské vojáky vítali, se přiklání i Bogdan Musial.¹²

V případě běloruského (tutejšího, tj. místního) obyvatelstva lze identifikovat dvě badatelské interpretace způsobu, jakým vnímalo příchod Sovětů. Jedna část autorů ztotožňuje Bělorusy s více či méně explicitní prosovětskou podporou v podobě aktu vítání.¹³ Druhá část oproti tomu hodnotí postoje Bělorusů v počátečním období sovětské okupace diferencovaněji, najdeme tu spíše příklon k názoru, že významné části běloruské populace byl příchod Rudé armády jednoduše lhostejný a její reakce byla spíše pasivní.¹⁴

Reakce židovského obyvatelstva na příchod Rudé armády je v literatuře hodnocena jako jednoznačně pozitivní. Někteří autoři zdůrazňují velký podíl mládeže,¹⁵ v jiných případech je zmíněna její komunistická orienta-

¹⁰ Meldunek szefa głównego Zarządu Politycznego Armii Czerwonej i Floty, komisarza armijnego I rangi L. Mechlisa do ludowego komisarza obrony, marszałka K. Woroszyłowa, i sekretarza generalnego KC WKP(b), J. Stalina, in Kozłowski, ed., *Agresja sowiecka*, 187–93.

¹¹ HI, AC, dotazník č. 12349; PGC dotazníky č. 2650, 2655, 7135, 7147, 7159, 8933, Dolina, 13; Kalusz 1; Nadworna 18; Bóbrka 2; Krzemieniec 3, cit. dle Gross, *Upiorna dekada*, 64–65.

¹² Bogdan Musial, *Konterrevolutionäre Elemente sind zu erschießen: Die Brutalisierung des deutsch-sowjetischen Krieges im Sommer 1941* (Berlin: Propyläen Verlag, 2000), 48.

¹³ Musial, *Konterrevolutionäre Elemente sind zu erschießen*, 55; Pinchuk, *Shtetl Jews under Soviet Rule*, 29.

¹⁴ Andrzej Żbikowski, „Żydzi polscy pod okupacją sowiecką, 1939–1941“, in *Studia z dziejów Żydów w Polsce* (Warsawa, 1995), 62–63; Marek Wierzbicki, „Stosunki polsko-żydowskie na Zachodniej Białorusi“, in Paweł Machcewicz, Krzysztof Persak, eds., *Wokół Jedwabnego* (Warsawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2002), 138; Jan T. Gross, *Revolution from Abroad: the Soviet Conquest of Poland's Western Ukraine and Western Belorussia* (Princeton: Princeton University Press, 2002), 31.

¹⁵ Musial, *Konterrevolutionäre*, 57.

ce.¹⁶ Někteří autoři jsou přesvědčeni o masovém rozměru pozitivní reakce,¹⁷ jinde zase najdeme názor, že rudoarmějce vítala pouze část židovské populace.¹⁸

Skutečnost, že Rudá armáda na mnoha místech nepůsobila dojmem, který by nasvědčoval tomu, že přichází s jinými než přátelskými úmysly (sama se prohlašovala za osvoboditele), musela mít na obyvatelstvo *kresů* bezpochyby vliv. Pro většinu autochtonního obyvatelstva byl však příchod Sovětů nejspíš velkou neznámou, což v souvislosti s halasnou propagandou muselo svádět k tomu, že si lidé vykládali vstup rudoarmějců na území Polska po svém.

Zároveň je ale třeba vzít v úvahu tu skutečnost, že nemáme a nikdy nebudeme mít k dispozici dostatek údajů, které by nám umožnily spolehlivě a plně doložit rozsah, intenzitu a strukturu vztahu místních lidí ke vstupou nové moci na východopolská území. Precizovat tento fenomén jednoduše nelze. O tom, že někteří autochtonní obyvatelé Rudou armádu vítali, když tuto skutečnost shodně dokládají polské, sovětské a také izraelské prameny, jistě nemůže být pochyb. Pochybnosti ovšem budí jednak kolikrát velmi povrchní interpretace tohoto jevu, jednak evidentně přítomná generalizace (masy, davy, skupiny) ve vztahu k jednotlivým etnikům. Svědectví v řádech stovek, s nimiž pracoval Jan T. Gross a jejichž obsah je velmi zobecňující, plný stereotypů a emocí, tak mohou svádět ke klamně domněnce, že věrně odrážejí tehdejší události.

Domníváme se však, že se v tomto případě jedná stále o jeden a týž typ pramene pocházející od respondentů, u nichž lze do velké míry předpokládat podobné prožívání tehdejších událostí. Jinými slovy řečeno, značná kvantita a často stejnorodý obsah jim dodávají navenek velmi vysokou výpovědní hodnotu. Ta nemusí být nepravdivá nebo nějak manipulovaná, ale vždy je nutné zachovat k ní kritický přístup, protože je ojedinělá. A právě na tomto příkladě je dobře vidět problém hodnocení událostí celé první sovětské okupace východního Polska v letech 1939–1941, jelikož z počátku neexistovaly ani žádné jiné zdroje, s kterými by bylo možno tyto prameny konfrontovat. Obraz daného období si už jeho současníci logicky vytvářeli na základě jednoho výlučného informačního zdroje, který vzhledem ke své-

¹⁶ Teresa Prekerova, „The Jewish Underground and the Polish Underground“, in *Polin: Studies in Polish Jewry* 9 (1996):149, Oxford : Basil Blackwell for the Institute for Polish-Jewish Studies, 151–53, cit. dle Musial, *Konterrevolutionäre Elemente sind zu erschießen*, 57.

¹⁷ Chodakiewicz, *Żydzi i Polacy*, 124, 126; Jerzy R. Nowak, *100 kłamstw J. T. Grossa o żydowskich sąsiadach i Jedwabnem* (Warszawa: Wydawnictwo von Borowiecky, 2001), 91.

¹⁸ Andrzej Friszke, *Polska. Losy państwa i narodu 1939–1989* (Warszawa: Iskry, 2003), 25.

mu obsahovému monopolu vytvářel do značné míry neúplný („neobjektivní“) obraz tehdejších reálií. Vznikalo tak jakési „pahýlové poznání“, které působilo na okolí a vytvářelo do určité míry zkreslenou představu o poměrech v podobě stereotypu Poláků jako *en bloc* vlastenců a obětí na jedné a příslušníků minorit v lepším případě jako pasivních (schvalujících) nebo aktivních (škodících) kolaborantů na druhé straně. Tehdejší autory, kteří z tohoto typu pramenů čerpali a snažili se je kriticky interpretovat, lze jen sotva obvinít z nepoctivosti, jelikož za daných okolností se stěží dalo udělat více, nicméně problém redukovaného poznání přetrvával i dál.

Uveďme nyní několik příkladů, na nichž se pokusíme znázornit různé situační kontexty, které vznikaly během prvních momentů přítomnosti Sovětů na východopolských územích.

Marek Chodakiewicz cituje svědectví, jež popisuje příchod rudoarmějců do Přemyšlu:

„Masy židovstva se valily sem a tam. A všichni byli rozjásaní, plní zpupnosti a arogance. Všechna ta holota a kanálie vylézala z úkrytů a bez ostychu se začala všude roztahovat. Výlohy obchodů byly vyzdobeny portréty Lenina, Stalina, Molotova, Vorošilova a ostatních bolševických pohlavárů. Židé měli radost, vykřikovali protipolská hesla, jako jedna Židovka, která říkala druhé na Františkánské ulici: ‚Netušíš, jak jsem ráda, že Sověti přišli.‘ [Povšimněme si, že Poláky vypozerovaná radost z příchodu Sovětů je zde ekvivalentem protipolského postoje – T. V.].“¹⁹

Další svědectví ze stejného města nabízí biskup Wojciech Tomaka:

„Dne 28. září vpochoďovala do Přemyšlu ve směru od Lvova sovětská vojska a obsadila část města na jižní straně Sanu [větší, pravobřežní část města – T. V.]. Polské obyvatelstvo zůstalo v domech. Ale Židé je houfně vyrazili vítat. Všude vlály rudé hvězdy a prapory. Mladé Židovky podávaly vojákům květiny. Mladí Židé ihned pomáhali Sovětům, nejdříve jim dělali průvodce, později jim pomáhali při konfiskacích různých věcí. Mně vzali například rádio a psací stroj.“²⁰

Pomineme-li jednak zjevný sklon generalizovat, jednak judeofobní akcent obou výpovědí, můžeme připustit, že *někteří* Židé v Přemyšlu skutečně Rudou armádu vítali. Podle našeho názoru však v zrovna tomto případě měla

¹⁹ Jan Smolka, *Przemysł pod sowiecką okupacją. Wspomnienie z lat 1939–1941* (Przemysł: Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Przemyslu; Regionalny Ośrodek Kultury, Edukacji i Nauki w Przemysłu, 1999), 34–35, cit. dle Chodakiewicz, *Żydzi i Polacy*, 127.

²⁰ Wojciech Tomaka, „Fragment kroniki parafii katedry obrządku łacińskiego w Przemysłu dotyczący sytuacji w Przemysłu we wrześniu 1939 r.“, in Tomasz Bereza, ed., *Lwowskie pod okupacją sowiecką (1939–1941)* (Rzeszów: Instytut Pamięci Narodowej, 2006), 38.

na tuto skutečnost vliv jiná událost, nikoliv pouze holý fakt příchodu rudoarmějců. O této skutečnosti v citovaných výpovědích nenajdeme zmínku, ale bez její znalosti je celkové vyznění podobných svědectví zavádějící. Jak bylo naznačeno výše, vstoupila ještě před 17. zářím na mnoha místech do budoucí sovětské okupační zóny německá armáda. Právě v Přemyšlu stačili Němci předtím, než město z větší části opustili, spáchat jeden z největších masakrů židovského obyvatelstva během září 1939, když tu mezi 17. až 19. zářím 1939 na břehu Sanu zastřelili celkem 102 místních Židů. Mezi zavražděnými oběťmi byla židovská elita města včetně advokátů a obou rabínů.²¹

Lze jen stěží předpokládat, že by se tato skutečnost neprojevila ve vztahu místních Židů k přicházejícím Sovětům. Zcela na místě je postulát, že i na dalších místech, na kterých dočasně pobývaly německé jednotky (Białystocko, západní Podlesí), došlo k zločinům podobného charakteru. Události tohoto typu měly pak vliv na skutečnost, že docházelo k židovské migraci v řádech desetitisíců osob ze západních a centrálních vojvodství směrem do budoucího sovětského záboru. Podle izraelského historika Ben-Ciona Pinchuka tvořil podíl uprchlíků mezi židovským obyvatelstvem *kresů* dvacet procent.²²

Jak ale uspějeme s argumentem týkajícím se strachu židovského obyvatelstva z Němců jako důvodu pro vítání Sovětů na těch územích, na která wehrmacht v září 1939 nedosáhl? Tady je situace mnohem složitější, jelikož drtivá většina židovských výpovědí je zásadně ovlivněna pozdějším prožitkem holocaustu. Andrzej Żbikowski, jenž se tímto problémem zabýval, vydestiloval z množství židovských pramenů taková svědectví, které pocházejí ještě z období 1939–1941 a v nichž je často patrný prvek strachu z Němců a následná úleva ve chvíli příchodu Rudé armády.²³

Marek Wierzbicki s tímto obrazem nesouhlasí. Podle jeho názoru měla obava před Němci pouze marginální vliv v několika větších městech, v nichž se objevili uprchlíci z centrálních a západních vojvodství. Poukazuje přitom na to, že u Židů na *kresách* byl obraz německého vojáka spojován s jeho charakteristikou z období konce první světové války jako kulturního a dis-

²¹ Zbigniew K. Wójcik, „Okupacja i konspiracja w regionie przemyskim (1939–1941), Studium porównawcze“, in Piotr Chmielowiec, ed., *Okupacja sowiecka ziem polskich w latach 1939–1941* (Rzeszów–Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej, 2005), 60; Srov. fotografie v publikaci *Zagłada Żydów na Rzeszowczyźnie. Album pamięci*, (Warszawa–Rzeszów: Instytut Pamięci Narodowej, 2004), 35.

²² Pinchuk, *Shtetl Jews under Soviet Rule*, 107.

²³ Andrzej Żbikowski, „Jewish Reaction to the Soviet Arrival in the Kresy in September 1939“, *Polin*, 13 (2000): 66–68.

ciplinovaného vojáka, který se k civilnímu obyvatelstvu choval přívětivě.²⁴ Podle našeho názoru lze strach z Němců jako pohnutku k vítání Sovětů do určité míry přijmout – především v takových místech, kde dočasně pobývala německá armáda. Na územích, která se nacházela čím dál tím více na východ, tento faktor pravděpodobně představoval spíše okrajovou záležitost (i vzhledem k slabě rozvinuté infrastruktuře).

Další situační kontext, který spoluvytvářel prvotní reakci obyvatel v momentu vstupu Rudé armády do jednotlivých měst a obcí na východopolských územích, vyplýval z politických úkolů, jimiž byli někteří rudoarmějci ve funkci politických pracovníků a tzv. agitátorů pověřováni. Čelní sovětské jednotky na mnoha místech organizovaly shromáždění místního obyvatelstva, na nichž „vysvětlovaly“ důvody svého „osvobozenického poslání“. Na takových akcích docházelo k „diskusím“ o utvoření nové místní správy, byly organizovány besedy, promítaly se sovětské filmy, rozdávaly se různé propagační materiály, které „objasňovaly“ tehdejší mezinárodní situaci, jakož i výhody sovětského politického a ústavního systému:

„20. září 1939 ve 20.00 se celý prapor soustředil v lesíku dva kilometry od Koseva [Olsztyn – T. V.]. Následujícího dne bylo ve městě zorganizováno shromáždění za účasti tří tisíc lidí. Komisaři a důstojníci praporu pomohli při vytváření městského sovětu a při vyzbrojování místního oddílu [„nábor“ do občanských milicí nebo dělnických gard – T. V.].“²⁵

Velké množství pramenů poukazuje v této souvislosti na jeden společný znak těchto akcí, kterým byl zjevný rozpor mezi propagandou a skutečným vzhledem sovětských vojáků a také všeobecný údiv nad jejich podivným chováním a různorodými projevy, které rozhodně nebudily dojem příchodu reprezentantů nadřazeného společenského systému.

V polském prostředí dodnes kolují popisy úsměvných situací, k nimž docházelo při kontaktu místních obyvatel s rudoarmějci. Legendární je vtíp o sovětském agitátorovi, který měl při popisování reality šťastného života v SSSR dostat z pléna otázku, zdali mají v Sovětském svazu pomeranče, na což dotyčný odpověděl, že v SSSR mají mnoho „továren“, ve kterých je ve velkém vyrábějí.²⁶

²⁴ Wierzbicki, *Żydzi i Polacy*, 56.

²⁵ Dziennik działań bojowych 172 samodzielneho batalionu czolgów 29 Lekkie Brygady Pancernej, in Edward Kozłowski, ed., *Agresja sowiecka, T. 3, Działania Frontu Białoruskiego* (Warszawa: Bellona, 1995), 168, dok. č. 85; srov. Głowacki, *Sowieci wobec Polaków*, 39–40.

²⁶ Krzysztof Jasiewicz, *Pierwsi po diable. Elity sowieckie w okupowanej Polsce, 1939–1941 (Białostoczczyzna, Nowogrodzczyzna, Polesie, Wileńszczyzna)* (Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm, 2001), 153.

Rozšířená a i mimo Polsko známá byla „slabost“ sovětských vojáků pro hodinky všeho druhu, což se v praxi projevovalo tak, že nepohrdli ani „substituty“ v podobě kompasů nošených na ruce či budíků zavěšených na krku. Někde se místní obyvatelé po prvních podobných zkušenostech naučili dotazy rudoarmějců na přesný čas ignorovat. Podobně přitahovala „osvoboditele“ např. jízdní kola či jiné spotřební zboží. U místních obyvatel vyvolávala bojová technika a především její počty údiv, podporovaný rovněž zjevným kontrastem kvality této techniky a skromného vybavení řadových jednotek.²⁷ Místní obyvatelé v *některých* případech chodili na „mítinky“ podobného druhu především ze zvědavosti, svou úlohu musela jistě sehrát také davová psychóza, jelikož bezpochyby šlo v očích místních o mimořádnou událost. Některá svědectví vypovídají o tom, že v některých lokalitách bylo publikum podobných akcí vytvářeno silou nebo pod nejrůznějšími pohrůbkami. Marek Wierzbicki zaznamenal tuto výpověď z pinského okresu:

Po několika hodinách přijel jakýsi politruk, který chtěl bezodkladně organizovat přivítání Rudé armády, ale jaksi se mu to nedařilo. Po chvíli se objevily tři mně neznámé osoby, které s rudými cáry v jedné ruce a s revolvery ve druhé začaly vyhánět lidi na ulici.²⁸

V této souvislosti je třeba zmínit jednu nezanedbatelnou okolnost, jež doprovázela první momenty sovětské přítomnosti na *kresách*. Vojský sovět Běloruského frontu vydal již 16. září 1939 usnesení číslo jedna „O obsazení Západního Běloruska a Západní Ukrajiny a poskytnutí pomoci utiskovaným bratrským národům: běloruskému a ukrajinskému“. Jednalo se de facto o instrukce, jak mají jednotky Rudé armády na obsazovaných východopolských územích postupovat. Dočteme se v něm mimo jiné i o skutečnosti, že sovětské jednotky měly „ihned po vstupu do toho či onoho města začít tvořit prozatímní správu“.²⁹

V praxi to znamenalo, že ve větších městech se kromě politického pracovníka Rudé armády a jednoho představitele NKVD, kteří byli se do orgánů prozatímní správy ustanoveni ad hoc, „volila“ také jedna osoba z řad

²⁷ Marcin Kopf, „Tamten czas. Cześć III“, *Rocznik Lubaczowski* 7 (1997), 198., cit. dle Tomasz Bereza, *Obraz czerwoarmisty na okupowanych ziemiach polskich (1939–1941) w dokumentach, wspomnieniach i relacjach*, in Chmielowiec, ed., *Okupacja sowiecka*, 15.

²⁸ Piotr Stepień, Instytut Polski i Muzeum Generała Władysława Sikorskiego (IPMS), sbírka 138/253, svědectví č. 9993, cit. dle Marek Wierzbicki, *Polacy i Białorusini w zaborze sowieckim. Stosunki polsko-białoruskie na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej pod okupacją sowiecką, 1939–1941* (Warszawa: Oficyna Wydawnicza Volumen, 2000), 53.

²⁹ Postanowienie Rady Wojennej Frontu Białoruskiego Nr 1. Ścisłe tajne FGAGO, F. F. 9, op. 33, d. 3, folial 3, cit. dle Wierzbicki, *Polacy i Żydzi*, 84; srov. Jasiewicz, *Pierwsi po diable*, 128.

místního proletariátu a jeden zástupce levicové inteligence. Političtí pracovníci Rudé armády organizovali taková „volební“ shromáždění obyvatel měst a větších obcí, která vytvářela iluzi demokratické volby. I přes skutečnost, že se na některých místech diskutovalo, výsledné obsazení orgánů Prozatímní správy bylo možné pouze se souhlasem politruků Rudé armády, kteří nakonec dosazovali na takové pozice ty osoby, které sami uznali za vhodné.

Za jakých okolností se lidé takových „quasivolebních“ akcí účastnili, se lze pouze domýšlet. Někteří se jich zúčastnili jistě dobrovolně – např. ze zvědavosti či pod vlivem propagandy, ale na jiných místech, jak dokládá následující svědectví, k tomu naopak byli nuceni proti své vůli:

„Toho dne – 17. září byla uspořádána všeobecná schůze všech obyvatel vsi za účelem vytvoření místního výboru. Lidé na schůzi šli s velkou nechtutí. Jeden příslušník NKVD chodil spolu s milicionáři od domu k domu a vyháněli lidi na schůzi. Ve chvíli, kdy se lidé shromáždili, bylo oznámeno složení výboru. Předsedou byl NKVD jmenován drobný zemědělec Andrej Slonim a jeho zástupcem místní milicionář Rutko.“³⁰

Můžeme se pouze dohadovat, jak se jednotlivé národnosti k podobným podnikům stavěly. Poláci jistě neměli mnoho důvodů se jich účastnit, naopak pro židovskou, běloruskou či ukrajinskou populaci představovaly podobné akce alespoň hypotetickou příležitost k zlepšení životních podmínek. Tato úvaha má své opodstatnění, ale je na místě rovněž teze, že případná masová účast nepolského obyvatelstva na takových akcích vypovídá mnohem více o jejich situaci v Druhé republice než o vztahu k Sovětskému svazu. Ten byl na rozdíl od velké chudoby, jež patřila k běžným atributům života značné části autochtonních obyvatel, velkou neznámou. Na místě byl také jistě pragmatismus sovětské strany, která v takových situacích preferovala nepolské obyvatele nikoli kvůli tomu, že šlo o Židy, Bělorusy a Ukrajince, ale hlavně proto, že Poláci neměli o spolupráci s „osvoboditeli“ zájem, a také vzhledem k jejich menšímu zastoupení v nižších sociálních vrstvách. V situaci, kdy byla účast na takových akcích veskrze formální povahy vynucována pod pohrůžkou násilí, byla národnost faktorem, který jistě nehrál vůbec žádnou roli.

Třetí situační kontext tvoří korelace mezi prvotní reakcí autochtonního obyvatelstva (včetně vítání) a jevy doprovázejícími zánik mocenských struktur polského státu. Tyto skutečnosti měly konotace jednak kriminální pova-

³⁰ Výpověď F. H., hajného z Rubieżowa, obec Zaostrowiecze, rel. 2667, Nieśwież, Archiwum Wschodnie – Hoover Institute (AW-HI), cit. dle Wierzbicki, *Polacy i Żydzi*, 84; srov. Głowacki, *Sowiści wobec Polaków*, 40–41.

hy, jednak primitivního nacionalismu. Jak bude doloženo níže, významným způsobem ovlivnily celkovou situaci na východopolském teritoriu během období vojenské administrativy (do 1. října 1939). Zmiňme na tomto místě jeden velmi závažný fakt, který měl pro určitou část autochtonního obyvatelstva během prvních dní sovětské přítomnosti na *kresách* vážné následky. Kolaps polského státu s sebou nesl i tu skutečnost, že do momentu ustavení sovětského „řádu“ existovalo po určitou dobu bezvládí, jehož významným atributem byl nárůst kriminality a aktivizace spodiny společnosti, na čemž se nemalým dílem podíleli sami Sověti.

Za řadovými jednotkami Rudé armády postupovaly operační skupiny NKVD, jejichž úkoly vymezovala Berijova směrnice z 15. září 1939, ve které nalezneme mimo jiné (bod 7) toto zadání: „Obsadit věznice, prověřit všechny vězně. Propustit všechny vězně za revoluční nebo protistátní činnost.“³¹

Krzysztof Jasiewicz hodnotí tyto jednorázové „amnestie“, v jejichž důsledku se na svobodě ocitlo neurčité množství obyčejných zločinců, jako velmi dramatickou skutečnost, jež měla pro autochtonní obyvatelstvo neblahé následky.³² Patrně se nám nikdy nepodaří kvantifikovat, kolik takových jedinců se dostalo z východopolských vězení na svobodu, ale stěží si lze dělat iluze o preciznosti, s jakou Sověti prováděli podobné „selekcce“.³³ Analogicky se lze pouze domnívat, jak se takové osoby po opuštění věznic zachovaly nebo do jaké míry je ovlivnily první reakce místních lidí na příchod rudoarmějců. Alespoň na některých místech totiž mohla v souvislosti s nárůstem obecné kriminality provázejícím kolaps státní moci vzniknout korelace mezi „vítáním“ na straně jedné a jednáním těchto „propuštěnců“ na straně druhé. Vítání pak mělo význam jako úleva z dosavadního „iluzorního řádu“, jelikož řada propuštěných vězňů mohla vnímat příchod sovětské moci jako hlavní příčinu svého propuštění z vězení, poskytující možnosti pokračování v kriminálních aktivitách, což dokonce mohlo získat i nádech quasilegitimity, pokud je zaměstnávala sovětská administrativa nebo jim alespoň dala volnou ruku.

Terčem kriminálních excesů, ke kterým často docházelo nejen v důsledku podobných amnestií, ale patrně i vzhledem k vzniklé iluzi beztrestnosti, se stávaly v první řadě nejmajetnější osoby, které byly v drtivé většině polské

³¹ „Zachodnia Białoruś“ 17 IX 1939–22 VI 1941. *Wydarzenia i losy ludzkie. Rok 1939* (Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm, 1998), 71–73, dok. č. 2.

³² Jasiewicz, *Pierwsi po diable*, 127.

³³ V literatuře lze nalézt údaj, že v září 1939 bylo ve 104 věznicích na *kresách* celkem okolo 23 000 vězňů. S. Mora a P. Zwierniak (skutečná jména K. Zamorski a S. Starzewski), *Sprawedliwość sowiecka* (Roma, 1945), 54, cit. dle Eberhardt, *Polska granica wschodnia*, 71.

národnosti. Obětmi zločinnosti tak byli zemané, vojenští osadníci, úředníci či duchovní. Na základě bádání Krzysztofa Jasiewicze jsme schopni kvantifikovat jednu skupinu obětí počátku sovětské okupace, kterými byli polští zemané. Podle Jasiewiczových závěrů bylo během prvních dní na východopolských územích zavražděno zhruba dvě stě členů zemanských rodin, z toho zhruba dvě třetiny na území tzv. Západního Běloruska. Pachatelé těchto zločinů, které měly především charakter loupežných vražd, byly podle něho osoby rekrutující se ze spodiny autochtonní společnosti.³⁴

Nepřehledná atmosféra anarchie a chaosu, která v této době na celém území vládla, vylučuje jakoukoli kvantifikaci podílu autochtonních obyvatel na zločinnosti (nejen) tohoto typu. Lze se přiklonit k pohledu Marka Wierzbického, který se domnívá, že největší měrou se na kriminalitě podílely nejchudší vrstvy společnosti a kriminální živly, jejichž národnost byla ve městech převážně židovská a na venkově běloruská nebo ukrajinská.³⁵

Výše zmíněný názor je pravděpodobně velmi blízko skutečnému obrazu tehdejších událostí, což lze do značné míry potvrdit nahlédnutím do sovětských fondů. Z nich vyplývá korelace mezi sovětskou propagandou a výbuchem protipolské nenávisti, doprovázeným aktivizací elementárních lidských pudů u části běloruského (tutejšího) i ukrajinského obyvatelstva. Aby byla zřejmá souvislost, připomeňme, v jakém „duchu“ se mašinérie sovětské propagandy obracela (v tomto případě) k Ukrajincům:

„Dost bylo snášení polských pánů na ramenou shrbených bídou. Narovnej svůj silný hřbet, podpoř svou ztrhanou rukou vznik Západní Ukrajiny. Zbraněmi, kosami, vidlemi a sekerami bij své odvěké nepřátele – polské pány, kteří změnili tvoji zemi v bezprávnou kolonii, kteří tě polonizovali, deptali tvoji kulturu v blátě a změnili tebe a tvoje děti v dobytek, v nevolníky. Na Západní Ukrajině již není místa pro pány, statkáře a kapitalisty. Do zbraně soudruzi! Jdeme vám na pomoc, podáváme vám bratrskou ruku, povstaňte proti polským pánům – vašim odvěkým nepřátelům!“³⁶

Pomineme-li všechny další faktory, které bezpochyby hrály v této souvislosti roli, byla tato propaganda hlavním spouštěcím mechanismem vlny násilí, ke které na východopolských územích následně došlo. Byla tak účinná, že to překvapilo samotné Sověty, kteří museli „operativně korigovat směr

³⁴ Krzysztof Jasiewicz, *Zagłada polskich Kresów. Ziemiaństwo polskie na Kresach Północno-Wschodnich Rzeczypospolitej pod okupacją sowiecką 1939–1941* (Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN-Oficyna Wydawnicza RYTM, 1997), 79.

³⁵ Wierzbicki, *Polacy i Żydzi*, 79.

³⁶ Ryszard Szawłowski, *Wojna polsko-sowiecka 1939. T. 2* (Warszawa: Neriton, 1995), 202.

nenávisti“. Již citovaný komisař Lev Mechlis tak ještě 22. září 1939 hlásil do Moskvy informace v „trochu“ odlišném duchu než o necelý týden dříve:

„Nevraživost mezi Poláky a Ukrajinci roste, v současnosti došlo k aktivizaci Ukrajinců, kteří na mnoha místech terorizují polské sedláky. Došlo k případům vzájemného vypalování vsí, vraždám a loupežím. Byla široce rozvinuta činnost proti národnostnímu antagonismu mezi pracujícími Ukrajinci a Poláky za účelem soustředění všech sil proti pánům-statkářům. Na Západní Ukrajině nazývají Poláky-pány všechny dělníky, malé i střední rolníky, statkáře atp. Prosím o souhlas s úpravou všude tam, kde je zmínka o polských pánech tak, aby se hovořilo o pánech-statkářích.“³⁷

Lev Mechlis dokládá, že atmosféra na tzv. Západní Ukrajině byla necelý týden po příchodu Sovětů mnohem více odrazem napětí národnostního nežli třídního. Toto hlášení je rovněž reflexí toho, jakou váhu Sověti přikládali třídnímu a národnostnímu faktoru, když de facto museli alespoň formálně (letáky, prohlášení) mírnit nevraživost Ukrajinců vůči *všemu* polskému. Armádní generál G. I. Kulik hovořil ve svém hlášení v podobném duchu:

„V souvislosti s velkým národnostním útlakem ze strany Poláků dochází k výtržnostem mezi Ukrajinci a Poláky, objevují se hrozby vzájemného zabíjení. Je nezbytné, aby vláda vydala prohlášení k obyvatelstvu, protože se celá věc může změnit v politický faktor.“³⁸

Národnostní napětí bylo i přes snahy sovětské moci, která jej fakticky vyvolala, stále přítomno, o čemž svědčí dopis, který Mechlis obdržel dne 25. září 1939. Je v něm informován o skutečnosti, že v některých vsích se ukrajinští *chłopi* sami hlásí u jednotek Rudé armády s tím, že chtějí jít „bít polskou šlechtu“.³⁹ Z textu směrnice z 3. října 1939 jsou patrné existující obavy z toho, že by etnické napětí mohlo ovlivnit zdárný průběh strategického cíle Sovětů, kterým byly nadcházející říjnové volby do Lidových shromáždění: „V žádném případě nedopustit, aby se během volební kampaně rozhořely třenice mezi dělníky různých národností.“⁴⁰

³⁷ Meldunek szefa Głównego Zarządu Politycznego Armii Czerwonej i Floty, komisarza armijnego I rangi L. Mechlisa, do ludowego komisarza obrony, marzałka K. Woroszyłowa, i sekretarza generalnego KC WKP(b), J. Stalina, in Kozłowski, ed., *Agresja sowiecka*, T. 1, 209, dok. č. 115.

³⁸ Viz také dok. č. 59 z již uváděného sborníku *Agresja sowiecka*, T. 2, 103–4, cit. dle Włodzimierz Bonusiak, *Polityka ludnościowa i ekonomiczna ZSRR na okupowanych ziemiach polskich w latach 1939–1941 („Zachodnia Ukraina“ i „Zachodnia Białoruś“)*, (Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego 2006), 112.

³⁹ Pismo Naczelnika Zarządu Politycznego Frontu Ukraińskiego J. Pozidajeva do komisarza armijnego tow. Mechlisovi z 25 września 1939, cit. dle Jasiewicz, *Zagłada polskich Kresów*, 85.

⁴⁰ Viz dokument č. 170 ze sborníku *Agresja sowiecka*, T. 2, 253, cit. dle Bonusiak, *Polityka ludnościowa i ekonomiczna ZSRR*, 112.

Kriminalita byla v počátku sovětské přítomnosti na *kresách* široce rozšířeným jevem, měla relativně silný národnostní podtext, který byl důsledkem latentního antagonismu již z dřívějších dob. Stala se jakousi normou chování, která měla především ve venkovských oblastech velmi primitivní podobu. Období bezvládní na počátku sovětské okupace způsobilo erupci směsi nacionalismu a primitivního násilí, kterou Krzysztof Jasiewicz vyjádřil takto:

„Na kresách vraždili všichni: Bělorusové, Ukrajinci, vojáci Rudé armády, příslušníci [sovětského – T. V.] bezpečnostního aparátu, zkomunizované i loupežné bandy, lidé přicházeli o život v důsledku ‚tzv. lidových soudů‘ i samosoudů. Židé často vystupovali v roli ‚milicionářů‘, ale vražd se účastnili spíše nepřimo. Zločinů se dopouštěli i někteří Poláci. Existovala tendence, že čím vyšší civilizační úroveň daného národa, tím menší sklony k loupežím a fyzické eliminaci nepřátel.“⁴¹

S tímto názorem se lze do značné míry ztotožnit. Oběťmi kriminálního chování byli převážně Poláci, a to především ze dvou důvodů. Byli jimi jednak vzhledem ke svému vyššímu sociálnímu postavení, jednak následkem nepřátelské sovětské propagandy. Ta byla svými tvůrci sice konstruována v třídním duchu, ale část autochtonního nepolského obyvatelstva ji interpretovala jako „zelenou“ k protiprávnímu jednání vůči *všem* Polákům bez ohledu na jejich sociální status. Zločinnost, ze které sovětská propaganda udělala normu, jen dotvářela situační kontext prvních dnů a týdnů sovětské přítomnosti na východopolských územích a posilovala obecné povědomí přípustnosti takového jednání.

Kriminálních činů se dopouštěli ve velkém měřítku i vojáci Rudé armády, v jejichž případě šlo o důsledek „šoku“ z kontaktu s pro ně neznámým prostředím, který měl, jak již bylo naznačeno výše, podobu jakéhosi bizarního střetu civilizací. Sovětští velitelé se snažili několika exemplárními tresty dalším deliktům rudoarmějců zabránit. Je nicméně sporné, do jaké míry je znepokojovaly početné zločiny vůči autochtonnímu (především majetnému – většinou polskému) obyvatelstvu, či nakolik šlo o opatření v zájmu upevnění kázně ve vlastních řadách.⁴² Nový režim se choval spíše utilitárně

⁴¹ Jasiewicz, *Zagłada polskich Kresów*, 71.

⁴² Například dva sovětské důstojníci byli 21. září 1939 odsouzeni každý k deseti letům za to, že během rekvizice koní zastřelili místního obyvatele. K trestu tří let lágru s odkladem na tři roky byl Vojenským tribunálem odsouzen zdravotník Rudé armády I. Zajac, který si „pro soukromé účely přivlastnil jízdní kolo patřící statkáři“, které soud po jednání mimochodem převedl do vlastnictví SSSR. Stejný rozsudek padl v případě jiného vojáka, který si přivlastnil „statkářské“ hodinky. Za vraždu statkářky Kuntovské, majitelky statku Lyktupy, byl Vasilij A. Novikov, kandidát VKS(b), odsouzen k trestu smrti zastřelením. Někdy se

tváří v tvář chystaným volbám do Lidových shromáždění, takže přílišné vymáhání „práva“, pokud by toto mělo omezovat ty, jejichž hlasy potřeboval, se nedalo příliš očekávat. Pragmatismus, byť jinak zaměřený, byl vidět i tam, kde byla ve hře reputace Sovětského svazu jako spojence Berlína, což můžeme ilustrovat na příkladě rozkazu lidového komisaře obrany SSSR Klimenta Vorošilova z 25. září 1939, jímž nařizoval sovětským vojákům nákup potravin a krmiva u německých kolonistů pouze *za hotovost* a podle *tržních* cen [sic – T. V.]. V tomto případě šlo však patrně také o symptom snahy neudělat cokoli, co by mohlo narušit velmi dobré vztahy s německým spojencem; rozkaz se totiž objevil pouhé tři dny před uzavřením Smlouvy o hranicích a přátelství z 28. září 1939.⁴³

Čtvrtý situační kontext, který ovlivnil první dny přítomnosti Sovětů na východopolských územích, vznikl v souvislosti s činností bývalých členů komunistických stran Západního Běloruska a Západní Ukrajiny. V této souvislosti lze názorně ukázat, nakolik protichůdnou optikou může být počáteční období sovětské okupace dodnes vnímáno.

Na polemice, jež proběhla mezi polským historikem Tomaszem Strzemboszem a jeho izraelským kolegou Israelem Gutmanem na stránkách měsíčníku *Więź*, lze vidět, jak jsou z některých událostí, ke kterým během chaotického sledu dění v září 1939 na východopolských územích došlo, vyvozovány zcela opačné závěry. Spor se týkal vystoupení komunistů židovské národnosti, kteří měli v září 1939 zaujmout aktivní protipolský postoj. Strzembosz v článku jmenuje například šestnáct míst v tzv. Západním Bělorusku, kde ještě před příchodem Rudé armády:

„Polští občané židovského původu vzali do rukou zbraň, aby ji použili proti polským vojákům a policistům, úředníkům a uprchlíkům z Polska, jedním slovem proti spoluobčanům a proti strukturám polského státu. Židovští komunisté v některých případech jednali v těsné spolupráci s přicházejícími jednotkami Rudé armády.“⁴⁴

Israel Gutman ve své odpovědi Strzemboszovi oponoval v tom smyslu, že:

udály i takové případy jako v případě M. P. Kučumova, člena VKS(b), který „neoprávněně vstoupil“ do domu statkáře a „vzal si na památku“ jeho hodinky. Za tento čin se musel zpovídat před stranickými orgány a hodinky byly vráceny původnímu majiteli. Cit. dle Jasiewicz, *Zagłada*, 80. Velkým problémem Rudé armády byl v září 1939 rovněž alkoholismus, který dosahoval v některých jednotkách „skandálních rozměrů“. Jasiewicz, *Zagłada polskich Kresów*, 81.

⁴³ Rozkaz č. 79300s lidového komisaře obrany SSSR maršála Klimenta Vorošilova z 25. září 1939, cit. dle Jasiewicz, *Zagłada polskich Kresów*, 81.

⁴⁴ Tomasz Strzembosz, „Panu Prof. Gutmanovi do sztabucha“, *Więź* č. 6 (2001).

„Židé-komunisté tvořili zlomek židovské populace a nebyli nikdy považováni za organickou část židovského společenství, ačkoli z polského pohledu se mohli zdát početnou skupinou. Židé nevystupovali proti polskému státu, ale snažili se bránit sebe a své rodiny v době, kdy vládl chaos a anarchie. V Grodnu nedošlo k útoku židovských komunistů na polské vojáky, kteří město bránili před Rudou armádou, jak tvrdí Strzembosz, ale k reakci mladých Židů, kteří se bránili rabování.“⁴⁵

Podle našeho názoru se lze v tomto případě přiklonit spíše k pohledu izraelského historika. Podle údajů z období těsně před válkou byla členská základna obou komunistických stran relativně malá.⁴⁶ I kdyby židovští komunisté jednali, jak argumentuje Strzembosz, skutečně „v těsné spolupráci s jednotkami Rudé armády“, což nelze spolehlivě doložit, šlo by stále jen o velmi malé zastoupení židovského obyvatelstva teritoria.⁴⁷

Spor obou renomovaných historiků je do značné míry symptomatický i pro pochopení asymetrické percepce první sovětské okupace. Ani jednoho z pánů jistě nelze podezírat z vědomého šíření nepravd, jejich názory byly pouze generovány odlišným způsobem. Polská optika je tvořena komponenty v podobě hluboce prožívané národní tragédie září 1939, velké míry emocí vyplývající z tradičního pojetí patriotismu a stále přítomné notné dávky stereotypního uvažování. Židovský úhel pohledu je zase z velké části ovlivněn vědomím, že meziválečné Polsko, budované jako národní stát Poláků, považovalo příslušníky menšin za občany druhé kategorie, proto jakási naděje na „emancipaci“ spojená s příchodem Sovětů, kteří byli pro všechny velkou neznámou, byla pro část židovské populace pouze pochopitelným vyústěním bezperspektivních životních podmínek v *Rzeczypospolitej*. Následné trauma v podobě holocaustu, na jehož uskutečnění Poláci ani Židé neměli žádný vliv, pak židovskou (ale i polskou) kolektivní paměť o první

⁴⁵ Izrael Gutman, „Oni i my. W odpowiedzi Prof. Tomasza Strzembosza“, *Więź* č. 8 (2001)

⁴⁶ V roce 1937 měly KSZU (Komunistická strana Západní Ukrajiny) 9 152 a KSZB (Komunistická strana Západního Běloruska) 2002 členů, viz Andrzej Zaporowski, „Stosunki polityczno-społeczne na północno-wschodnich Kresach Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939“, in Tomasz Strzembosz, Maria Giżejewska, eds., *Spółczesność białoruskie, litewskie i polskie na ziemiach północno-wschodnich II Rzeczypospolitej (Białoruś Zachodnia i Litwa Wschodnia) w latach 1939–1941* (Warszawa: Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, 1995), 212–13.

⁴⁷ Předpokládáme, že všichni členové KSZB i KSZU byli Židé (což jistě nebyla pravda). Sečteme počet členů obou stran z roku 1937, součet (9152 + 2002) činí 11 154 osob. Ke každému, byť teoretickému, židovskému komunistovi přičteme další dva sympatizanty komunismu – dostáváme cifru 33 462. Předpokládáme dále, že celkovou židovskou populaci *kres* tvořilo v září 1939 minimálně 1 000 000 osob, nejvýše 1 500 000. Podíl židovských komunistů či jejich sympatizantů by pak činil 3,3 %, resp. 2,3 % počtu Židů v sovětském záboru. Tyto údaje podle mého názoru alespoň částečně vyvracejí teorii, že Židé byli *en bloc* ztotožněni s komunismem.

sovětské okupaci stočilo a stlačilo ještě hlouběji do emocionální a iracionální roviny. Tyto mimoběžné souvislosti, které mají každá svou vlastní logikou a ospravedlnitelnou strukturu, nemají žádné styčné plochy, na jejichž základě by mohlo dojít k alespoň částečné názorové konvergenci.

Prvotní reakce autochtonního obyvatelstva na příchod Sovětů je jedním z nejsložitějších a také nejkontroverznějších témat, která s první sovětskou okupací na *kresách* souvisejí. Vzhledem ke komplikovanosti tehdejší sociální reality je při vytváření jakýchkoliv obecných tezí o rozsahu a pozadí reakcí obyvatel vůči přicházející sovětské moci na místě střídavost. První dny sovětské přítomnosti na východopolských územích podle našeho názoru reflektovaly především smíšený ráz území, specifické okolnosti a hlavně různá očekávání, jež pro autochtonní obyvatelstvo různého etnického původu příchod Rudé armády zosobňoval.

Legitimní anexe? Volby do Lidových shromáždění Západního Běloruska a Západní Ukrajiny

Sovětský svaz měl enormní potřebu anexi svého dílu meziválečného polského území právně odůvodnit. Bez ohledu na skutečnost, že pořádání plebiscitu na okupovaném (v sovětském vidění osvobozeném) území bylo v rozporu s mezinárodním právem, odehrálo se tedy na tomto území jakési referendum, které mělo jeden jediný účel – formálně ospravedlnit anexi ze září 1939.

Procedurálně měla být legitimizace anexe provedena podle předem připraveného scénáře. Autochtonní obyvatelstvo tzv. Západního Běloruska a tzv. Západní Ukrajiny mělo zvolit své zástupce do sborů s názvem Lidová shromáždění, která měla následně prostřednictvím svých delegací „požádat“ Nejvyšší sověť SSSR o přičlenění k Sovětskému svazu. Mluvíme-li o předem připraveném scénáři, má to své opodstatnění v obsahu sovětských dokumentů, jež jsou dnes již badatelům dostupné.

Lidová shromáždění jako taková jsou poprvé zmiňována ve směrnici lidového komisaře vnitra Lavrentije Beriji ze dne 15. září 1939, ve které se konstatuje následující (bod 14 textu dokumentu):

Příslušníci NKVD převezmou *aktivní úlohu* [zvýraznění – T. V.] v přípravě Lidových shromáždění – ukrajinského, běloruského a polského. Za účelem zajištění bezpečnosti během zasedání Lidových shromáždění bude organizována *nezbytná agenturně-operativní činnost* [zvýraznění – T. V.], která

bude vyhledávat a potírat k/r [kontrarevoluční – T. V.] organizace, skupiny a osoby narušující organizaci nové správy.⁴⁸

První zmínky o náplni a programu jednání Lidových shromáždění najdeme ve směrnici číslo jedna Vojenského sovětu Běloruského frontu ze dne 16. září 1939. V dokumentu se o jejich úloze v nadcházejícím období hovořilo v těchto souvislostech (bod 7 textu dokumentu):

„Ve věci rozhodnutí o povaze nové vlády [sic – T. V.] a způsobu, jakým má být tato vláda ustavována, je třeba po důkladných přípravách svolat ve všeobecných volbách tři lidová shromáždění: Ukrajinské lidové shromáždění z představitelů zvolených ve vojvodstvích Západní Ukrajiny; Běloruské lidové shromáždění z představitelů zvolených ve vojvodstvích Západního Běloruska; Polské lidové shromáždění z představitelů zvolených ve vojvodstvích s převahou polského obyvatelstva.“

Tato Lidová shromáždění jsou povinna:

- a) schválit postoupení statkářské půdy rolnickým výborům;
- b) rozhodnout o otázce povahy nového uspořádání, tj. má-li to být sovětská nebo jiná moc [sic – T. V.];
- c) rozhodnout o otázce vstupu do svazku SSSR, tj. vstupu ukrajinských vojvodství do svazku USSR, běloruských do BSSR a polských vojvodství do SSSR pod názvem Polská sovětská socialistická republika.⁴⁹

Již dva dny před vstupem Rudé armády na území Polska tak byly sovětským bezpečnostním aparátem nastaveny první parametry unifikačního procesu. Povšimněme si, že v žádné pasáži tohoto ani žádného z následujících dokumentů není slovem zmíněna otázka běloruského a ukrajinského obyvatelstva, které mělo být podle sovětské propagandy tak nesnesitelně utiskováno panským Polskem. Naopak, text je víceméně výčtem opatření majících za cíl precizovat kulisy unifikačního procesu.

Dne 1. října 1939 se otázky související s anexí východopolských území dostaly na pořad dne samotného politbyra VKS(b). Výstupem z jednání byl mimořádně závažný dokument, který napovídá mnoho o pozadí celé procedury unifikace. Z obsahu usnesení politbyra, které nese název „Otázky Západní Ukrajiny a Západního Běloruska“, ocitujme několik pasáží, jež nám přiblíží skutečnosti, o nichž nejvyšší mocenská struktura Sovětského svazu toho dne rozhodla:

⁴⁸ Viz dokument č. 1 v práci *Zachodnia Białoruś*, 67–69.

⁴⁹ Směrnice č. 1 Vojenského sovětu Běloruského frontu ze 16. září 1939, in Gnatowski, *Zgromadzenie Ludowe Zachodniej Białorusi*, 199, dok. č. 1.

„1. Svolat *Ukrajinské lidové shromáždění* poslanců z oblastí Západní Ukrajiny (území těchto bývalých vojvodství: Stanislavovského, Lvovského, Tarnopolského a Luckého) a *Běloruské lidové shromáždění* poslanců z oblastí Západního Běloruska (území těchto bývalých vojvodství: Novogrodského, Vilenského, Bialystockého a Poleského).

Tato shromáždění jsou povinna:

- a) schválit *postoupení* statkářské půdy rolnickým výborům;
 - b) rozhodnout o otázce povahy nového uspořádání, tj. má-li to být vláda sovětská nebo *buržoazní* [sic – T. V.];
 - c) rozhodnout o otázce vstupu do rámce SSSR, tj. vstupu ukrajinských oblastí (povšimněme si, že se mluví o oblastech (rusky *oblast'*), které jsou sovětskými administrativními jednotkami; tady ovšem stále za situace, kdy je pořad teoreticky možná „volba“ – T. V.] do svazku USSR, běloruských do BSSR [povšimněme si také, že ve srovnání se dvěma výše citovanými směrnicemi „idea Polské SSR“ ztratila na aktuálnosti; tento fakt koreluje s posunem hranice mezi SSSR a Německem ve středním úseku až na linii Bugu – T. V.]
 - d) vyřešit otázku znárodnění bank a velkého průmyslu;
2. Ukrajinské lidové shromáždění se svolává do Lvova, Běloruské lidové shromáždění do Bialystoku;
 3. Datum voleb do Lidových shromáždění se stanovuje na neděli 22. října 1939. Datum prvního zasedání Lidových shromáždění se stanovuje na 26. října 1939;
 4. Volby do Lidových shromáždění se konají na základě všeobecného, přímého, rovného volebního práva v rámci tajného hlasování. Volební právo náleží mužům i ženám, kteří dosáhli věku 18 let, bez ohledu na jejich rasovou a národnostní příslušnost, vyznání, stupeň vzdělání, sociální původ, majetkové poměry a předchozí činnost;
 5. Stanovuje se volební kvóta voleb do Lidových shromáždění: 1 poslanec na 5000 voličů;
 6. Vytvoří se Organizační výbor voleb do Lidového shromáždění Západní Ukrajiny a Organizační výbor voleb do Lidových shromáždění Západního Běloruska. Iniciativu svolání Lidových shromáždění na sebe berou Prozatímní správy měst Lvova a Bialystoku, jež se obrátí na Prozatímní správu oblastních měst⁵⁰ s prosbou o vyslání zástupců do organizačních výborů.

⁵⁰ Prozatímní správy měst byly složeny ze zástupce Rudé armády, zástupce NKVD a po jedné osobě z řad místní levicové inteligence a místního proletariátu; poslední dvě jmenované osoby však měly na faktický chod událostí velmi omezený vliv.

- Výbory se musejí skládat z Prozatímních správ měst Lvova a Białystoku plus po jednom představiteli z každé oblasti; navíc ze dvou zástupců rolnických výborů, dvou zástupců inteligence a dvou zástupců dělnických organizací. Za účelem pomoci při přípravě voleb budou k Organizačním výborům delegovány tři osoby z předsednictva Nejvyšších sovětů BSSR resp. USSR;
7. Právo nominovat kandidáty na poslance Lidových shromáždění se zaručuje rolnickým výborům, Prozatímní správě, dělnickým shromážděním v podnicích, shromážděním Lidových milic a schůzím inteligence;
 8. Volební kampaň se provádí pod hesly: Ustavení sovětské moci na teritoriu Západního Běloruska a Západní Ukrajiny, vstupu Západního Běloruska do rámce BSSR a Západní Ukrajiny do svazku USSR, podpory konfiskace statkářské půdy, požadavku znárodnění bank a velkého průmyslu;
 9. Během prvního dne svých zasedání budou Lidovými shromážděními přijaty deklarace, jejichž texty připraví Ústřední výbor komunistické strany (b) Ukrajiny (soudruh Chruščov) a Ústřední výbor komunistické strany (b) Běloruska (soudruh Ponomarenko) [oba jmenovaní měli funkci prvního tajemníka ústředního výboru komunistické strany (b) v Běloruské SSR, resp. Ukrajinské SSR – T. V].⁵¹

Z textu dokumentu, jehož obsah rozpracovává do detailů scénář úvodní fáze anexe východopolských území, je patrné, že celá unifikační procedura byla již více než tři týdny před samotným hlasováním do značné míry připravena.⁵² Vůle miliónů lidí postavených do role potenciálních voličů, kteří v té době byli navíc stále občany jiného státu (jejž organizátor voleb považoval za zaniklý), tak byla již tři týdny před „volbami“ nejen popřena, ale, jak bude vyloženo níže, následně pod vlivem různých metod také vynuována.

Z dikce citovaného dokumentu je dále patrné, že sovětské nejvyšší stranické vedení ani v nejmenším žádný odlišný „volební výsledek“ nepředpo-

⁵¹ Decyzje Biura Politycznego WKP(b) z 1 X 1939 roku w sprawie Kresów Wschodnich (Zachodniej Ukrainy i Zachodniej Białorusi), in Adam Sudol, *Początki sowietyzacji Kresów Wschodnich Drugiej Rzeczypospolitej. Jesień 1939* (Bydgoszcz–Toruń: Wyzsza Szkoła Pedagogiczna w Bydgoszczy, 1997), 404–11.

⁵² Kupříkladu bod 14 stanoví vytvoření Prozatímní správy obvodů (nezaměňujeme s Prozatímní správou obvodových (oblastních měst) – viz bod 6); body 17 a 18 vymezovaly podrobnosti ohledně znárodnění bank; bod 20 rozpracovával detaily měnové reformy; bod 23 stanovoval republikovým stranickým organizacím povinnost obrátit se do deseti dnů po „volbách“ na ÚV VKS(b) s „návrhem“ na znárodnění velkých podniků; bod 33 nařizoval Lidovému komisariátu zahraničních věcí závazek předložit návrh na likvidaci zahraničních konzulátů nacházejících se na jmenovaném území.

kládalo, i když formálně tuto možnost připouštělo.⁵³ Pro tydepe sovětských dokumentů je navíc symptomatické vytváření iluze o vlivu řadových obyvatel na chod událostí. Tato „ingerence“ byla v kategorii (nejen) politických práv pouze hypotetická. Jednalo se o fikci legitimacy a legality, jež byla ostatně pro sovětský režim typická. Usnesení politbyra z 1. října 1939 je toho více než zářným příkladem.

Dohlížet na realizaci výše zmíněného scénáře měly režimem kontrolované složky v podobě Rudé armády, Prozatímní správy anektovaných území a v neposlední řadě také operačních skupin NKVD. Během relativně krátké volební kampaně, která trvala necelé tři týdny, vystavil sovětský režim autochtonní obyvatelstvo dvěma výrazným stimulujícím činitelům: atmosféře strachu z nového režimu a všudypřítomné masové propagandě. Těmito prostředky si chtěl vymoci co nejvyšší volební účast, která by definitivně a samozřejmě zpětně ospravedlnila přítomnost „osvoboditelů“ na okupovaných východopolských územích.

Atmosféru, která během předvolebních dní na tomto území panovala, dokládá následující svědectví ze Lvova října 1939:

„Všude byly pořádány nějaké schůze a shromáždění, hrála hudba, tu a tam stála zvláštní auta s tlampači. Všude visely obrovské plakáty s portréty Stalina, Molotova a jiných významných osobností. Na stěnách domů visely také plakáty zkřiveného polského orla probodnutého ruským bajonetem. Na rozích stáli tu a tam rudoarmějci, kolem nichž se občas seskupovaly hloučky kolemjdoucích. Když se lidé ptali na život v Sovětském svazu, dostávali nejčastěji odpověď: ‚Vsego mnogo‘. V polovině října se zatýkání, předtím sporadická, stávala ve Lvově čím dál tím častější. Vždy v noci byla slyšet nákladní auta s funkcionáři NKVD, kteří prováděli prohlídky domů ve městě a některé lidi odváděli pryč. O něco později měla zatýkání mnohem systematictější charakter. Byla prováděna podle příslušnosti k určitým sociálním skupinám. Jednou zatýkali důstojníky polské armády v záloze, potom policisty, osadníky, pak zase majitele továren. Připadalo mi to jako ‚palba naslepo‘, kdy nešlo o konkrétní cíl, ale spíše o pokrytí místa, kde se nachází pravděpodobný nepřítel. Nezdržovali se zkoumáním, je-li ten či onen nějak někde angažován, stačil samotný fakt, že patřil k těm či oněm, aby si pro něj přišli.“⁵⁴

Jedná se o výpověď, která do značné míry vystihuje tehdejší poměry. Zatýkání nebylo během prvních týdnů sovětské přítomnosti na východo-

⁵³ Srov. bod 1b usnesení politbyra VKS(b) z 1. října 1939.

⁵⁴ Skrzypek, „We Lwowie pod okupacja sowiecka“, 176–78.

polských územích nic neobvyklého, jak dokládají zpřístupněné postsovětské dokumenty. Albin Głowacki, který čerpal z materiálů centrálních ruských archívů, uvádí počet 4315 občanů Druhé republiky, kteří byli NKVD do 22. října 1939 zatčeni.⁵⁵ Włodzimierz Bonusiak, jenž pracoval se zdroji běloruského a ukrajinského původu, uvádí tento počet jako údaj, který platil výlučně pro tzv. Západní Bělorusko; pro tzv. Západní Ukrajinu uvádí *pouze* v období do 1. října 1939 počet zatčených ve výši 3914 osob.⁵⁶ Michał Gnatowski uvádí pro tzv. Západní Bělorusko rovněž počet 4315 zatčených.⁵⁷

Zmiňme důležitou okolnost charakterizující způsob, jakým Sovětský svaz nakládal s anektovanými územími. Represivní opatření, stejně jako propaganda, neměly žádný faktický vliv na volby jako takové, jelikož, jak bylo nastíněno výše, „volební výsledek“ byl již dávno dopředu znám. Masové zatýkání mělo čistě preventivní charakter a sloužilo k zastrašení byť jen potenciálních oponentů režimu. „Očišťování“ společnosti od této vrstvy (třídy) mělo pro nový režim současně ten přínos, že přispělo k vytváření atmosféry, která pro něj byla v souvislosti s volbami maximálně výhodná. Šlo zčásti i o potřebu zlomit již na počátku procesu unifikace i jen hypotetický zárodek aktivní opozice, stejně jako dát autochtonním obyvatelům najevo, s kým mají co do činění. Velmi lapidárně řečeno, šlo o to, aby k „volbám“, na kterých Sovětům velmi záleželo, vůbec někdo přišel.

Při určování strategie dalšího postupu na straně Sovětů sehrála svou roli rovněž obava, aby se celý volební podnik nezměnil ve fiasko. Vezmeme-li v úvahu neskutečně intenzivní „předvolební“ kampaň, dále fakt, že k „volbám“ nebyli připuštěni žádní vnější pozorovatelé, nebo třeba skutečnost, že v některých větších městech tvořili velkou část obyvatelstva příslušníci etnik, kterých se teze o „osvobození“ přímo netýkaly (Poláci a Židé)⁵⁸, je na místě hypotéza, že se režim zčásti obával, zdali jeho metody budou fungovat i na územích, která dosud jeho způsob vládnutí nepoznala. Teror úvodních dnů a týdnů tedy jednak plnil funkci jakési dvojsečné zbraně k pacifikaci „nevyhovujících“ lidí, k níž by tak jako tak nakonec došlo, jednak byl již osvědčenou metodou regulace chování obyvatelstva. V tomto případě bylo cílem režimu dokončení unifikační procedury.

⁵⁵ Głowacki, *Sowieci wobec Polaków*, 293.

⁵⁶ Bonusiak, *Polityka ludnościowa i ekonomiczna ZSRR*, 122; 125.

⁵⁷ Gnatowski, *Zgromadzenie Ludowe Zachodniej Białorusi*, 51.

⁵⁸ Lwow měl podle sčítání obyvatel z roku 1931 63,5 % polské a 24,1 % židovské populace, Białystok 70,5 % polské a 21,5 % židovské populace, Eberhardt, *Polska granica wschodnia*, 34; 40.

„Volby“ samotné proběhly přesně podle scénáře, který načrtlo svým rozhodnutím z 1. října 1939 politbyro ÚV VKS(b). Celý volební mechanismus byl nastaven tak, aby jeho parametry zabezpečily hladký průběh realizace v Moskvě sestaveného plánu.

Formálně „zákonodárce“ přiznal právo navrhnout kandidáty na post delegátů Lidových shromáždění rolnickým výborům, Prozatímní správě a plénům dělníků, Lidových milicí či levicové inteligenci. V praxi ovšem iniciativa na takových plenárních akcích náležela členům volebních komisí daného volebního obvodu (tzv. zplnomocněncům ÚV republikových KS), kteří přicházeli s vlastními kandidáty. Úkolem shromážděných bylo tuto kandidaturu schválit. Jednalo se o čistě formální akt, který fakticky vylučoval opci prosadit nezávislého kandidáta; i když oficiální volební řád tuto možnost připouštěl, docházelo k situacím, že jakmile lidé tuto frašku „prokoukli“ a ozvali se s námitkami, byli vzápětí veřejně vulgárním či hysterickým způsobem nazýváni „provokatéry“ či „kontrarevolučními elementy“. Lidé, kteří se naivně hlásili o svá práva, byli vystavováni přívalu takové „kritiky“, že většinou své námitky nakonec utlumili. Mějme na paměti, že v mnoha případech ve volebních komisích figurovali příslušníci NKVD a že na celém území probíhala stále častější zatýkání. Tváří v tvář těmto okolnostem zastrašení lidé lhostejně schvalovali přítomné kandidáty.

Nebylo tomu tak ale vždy. Někdy příslušníci NKVD a jimi organizovaná síť konfidentů, jak vysvítá z archívních zdrojů, „odhalovali nepřátele“, kteří na plénech mluvili například „o nutnosti požadovat autonomii na územích anektovaných SSSR“. V některých případech byly rovněž na předvolebních plénech zaznamenány výroky, že se „zanedlouho vrátí Polsko a žádné volby tedy nejsou potřeba, když zakrátko Polsko, Anglie a Francie porazí Německo a pak se společně vydají na Sověty“.⁵⁹

Kandidáti, kteří byli navrženi na delegáta, což byli většinou lidé dělnického či rolnického původu, často analfabeti, komunisté či propuštění vězni, nezřídka ani nechápali, co se od nich požaduje. Byly to osoby v pozici loutek, které měly zajištěno „zvolení“ a které si od svých úloh pravděpodobně slibovaly zlepšení svých (často zoufalých) životních podmínek.

⁵⁹ Národní archiv republiky Bělorusko (NARB), F. 4, op. 5, spr. 2113, in Bonusiak, *Polityka ludnościowa i ekonomiczna ZSRR*, 48.

Tabulka č. 1: Národnostní a sociální složení kandidátů na území tzv. Západního Běloruska

Vojvodství	Celkem kandidátů	Bělorusové	Poláci	Židé	Rusové	Ostatní	Dělníci	Chlopi	Pracující Inteligence
Bialystocké	275	149	95	27	4	–	75	166	34
Novogrodské	225	202	5	15	–	3	28	174	21
Poleské	232	156	5	20	20	31	26	163	36
Vilenské	179	152	–	13	14	–	23	135	21
Celkem	911	659	105	75	39	34	152	639	112

Zdroj: Gnatowski, *Zgromadzenie Ludowe Zachodniej Białorusi*, 92.

Tabulka č. 2.: Národnostní a sociální složení kandidátů na území tzv. Západní Ukrajiny

Vojvodství	Celkem kandidátů	Ukrajinci	Poláci	Židé	Rusové	Dělníci	Chlopi	Pracující Inteligence	Chalupníci
Lvovské	400	361	15	24	–	114	214	72	–
Tarnopolské	330	315	5	9	–	24	231	64	11
Stanislavovské	313	293	4	16	–	58	199	53	3
Volyňské	452	413	3	29	–	44	383	21	4
Celkem	1495	1382	27	78	–	240	1027	210	18

Zdroj: Sudol, *Początki sowietyzacji Kresów Wschodnich*, 95; v některých součtech jsou patrné nesrovnalosti v řádech jednotek (např. součet osob podle národnosti).

Úkolem agitátorů bylo na shromážděních různého druhu propagovat „výhody“ sovětského systému a vysvětlovat další skutečnosti související s volbami. Michal Gnatowski, který prohlédl stovky svědectví z tohoto období, hodnotí sociální původ těchto lidí takto: „Byly to osoby pocházející z nižších sfér proletariátu, jak polského, tak židovského. Nejvýraznějším prvkem jejich činnosti bylo neustálé přesvědčování obyvatelstva o *závažku odvolit*.“⁶⁰

O obřích rozměrech všudypřítomné sovětské propagandy si můžeme udělat představu, nahlédneme-li opět do dokumentů. Jen na území tzv. Západního Běloruska byly k propagandistickým účelům vytištěny 4 miliony letáků, 900 000 titulů literatury o kolchozech, stachanovcích apod., 100 000 portrétů vedoucích představitelů strany a vlády, 40 000 exemplářů Ústavy SSSR a BSSR, 20 000 kusů volebních řádů či např. 2117 gramofonových desek.⁶¹

Dne 22. října 1939 se na obou teritoriích uskutečnily „volby“ delegátů do Lidových shromáždění. Den předtím polská exilová vláda vyzvala obyvatelstvo anektovaných území, aby tento podnik bojkotovalo. Fakticky ovšem neexistovala možnost, jak by se obyvatelstvo o tomto apelu mohlo dozvědět; tato výzva tak měla pouze symbolický obsah.

Ve Lvově vypadal den voleb podle očitých svědectví takto:

Dne 22. října 1939 se uskutečnily volby do Lidových shromáždění Západní Ukrajiny. V den voleb se konalo mnoho pochodů a shromáždění. Celý den mluvili v rádiu o důležitosti voleb a milice povzbuzovala všechny (často i hrozbami) k hlasování. Ve větších domech se hlídalo, aby všichni šli na schůze a následně k volbám. Na schůzích, které byly navíc často vedeny pouze v ruštině, se s neslýchanou demagogií mluvilo o Polsku. Všem nepřítelům (*buržoaznaja gnil'*) vyhrožovali, že je „vymažou z povrchu zemského“.⁶²

K průběhu samotného „volebního aktu“ pak tentýž zdroj uvádí:

„Na volebních komisích vyznačili jména kandidátů, pro které se mělo hlasovat. První, co člověka zarazilo, byla skutečnost, že na kandidátce bylo pouze jedno jméno, které navíc většina vůbec neznala. Stávaly se i případy, kdy jedinými kandidáty byli důstojníci Rudé armády. Mimo propagandistické akce se lidé o volby moc nestarali. Většina měla jiné starosti – hledali příbuzné, čekali na chléb [výrazně se zhoršilo zásobování – T. V.] nebo se starali se o to, aby měli kde bydlet [Sověti rekvírovali pro vlastní účely

⁶⁰ Gnatowski, *Zgromadzenie Ludowe Zachodniej Białorusi*, 105.

⁶¹ Zestawienie statystyczne materiałow propagandowych przekazanych do Zachodniej Białorusi w okresie od 20 września do 4 listopada 1939 r., NARB, zesp. 4, spr. 27, t. 69, k. 325–26; cit. dle Gnatowski, *Zgromadzenie Ludowe Zachodniej Białorusi*, 140.

⁶² Andrzej Skrzypek, „We Lwowie pod okupacją sowiecką“, in Bereza, ed., *Lwowskie pod okupacją sowiecką*, 181.

spoustu bytů ve městě – T. V.]. Většina lidí si stejně myslela, že volby stejně nemají žádný význam.⁶³

Mimo oficiální sovětskou propagandu, která oslavovala „historickou úlohu voleb“, existovaly i okolnosti, které zůstaly známy pouze členům bezpečnostního a stranického aparátu. Příkladem může být úryvek operačního hlášení lidového komisaře vnitřní BSSR Lavrentije Canavy ze dne 25. října 1939:

„Byly zaznamenány jednotlivé případy kontrarevolučních vystoupení nepřátelských elementů v podobě vylepování k/r [kontrarevolučních – T. V.] letáků, strhávání plakátů a portrétů našich představitelů, vyhazování [volebních – T. V.] lístků s k/r obsahem a agitace proti hlasování pro kandidáty.“⁶⁴

Z dokumentu vysvítá i výčet míst, kde k podobným „excesům“ docházelo (Białystok, Grodno, Łomża, Sokółka), stejně jako znění „kontrarevolučních“ hesel, která byla Sověty zaznamenána. Na hlasovacích lístcích se objevovaly přípisky kupříkladu tohoto znění: „Devět hlasů generálu Sikorskému!“, „Ruce pryč od Polska!“, „Bolševici vypadněte!“, „Rydz Śmigły!“, „Ať žije Polsko!“, „Pryč se Židy a komunisty, pryč s nezvanou sovětskou vládou.“⁶⁵

Oficiální výsledky oznamovaly, že na území tzv. Západní Ukrajiny se „voleb“ zúčastnilo 92,83 % a na území tzv. Západního Běloruska 96,71 % oprávněných voličů. Pro navrhované kandidáty hlasovalo 90,93 % voličů z tzv. Západní Ukrajiny a 90,97 % voličů z tzv. Západního Běloruska. Výsledky, které sovětský režim zveřejňoval, byly ve všech volebních obvodech téměř identické, když se pohybovaly od „nejhoršího“ výsledku ve Lvovském vojvodství (88,30 % všech hlasů pro delegáty) k „nejvyšší podpoře pro kandidáty“, již bylo dosaženo ve Stanislavovském vojvodství (93,20 % všech hlasů pro delegáty).⁶⁶

Je třeba říci, že nemůže být žádných pochybností o tom, že výsledky této quasivolební události byly zfalšovány. Svědčí o tom jednak na všech místech víceméně stejné výsledky oscilující kolem 90 % hlasů pro kandidáty,

⁶³ Ibid., 182.

⁶⁴ NARB, zesp. 4, spr. 21, t. 1683, k. 230–31, cit. dle Gnatowski, *Zgromadzenie Ludowe Zachodniej Białorusi*, 136.

⁶⁵ Gnatowski, *Zgromadzenie Ludowe Zachodniej Białorusi*, 136, 139, 140. Na jiném sovětském dokumentu nalezneme ohledně přípisů na hlasovacích lístcích jen lakonickou poznámku „nemůže být zveřejňováno“, NARB, zesp. 4, spr. 27, t. 69, k. 225. cit. dle Gnatowski, *Zgromadzenie Ludowe Zachodniej Białorusi*, 140.

⁶⁶ Bonusiak, *Polityka ludnościowa i ekonomiczna ZSRR*, 48–53; k výsledkům „voleb“ srov. Gnatowski, *Zgromadzenie Ludowe Zachodniej Białorusi*, 142–52; Glowacki, *Sowieci wobec Polaków*, 62–63; Sudol, *Początki sowietyzacji Kresów Wschodnich*, 110–12.

což je charakteristický parametr voleb v sovětské režii, jednak celá řada dalších nepřímých důkazů a indicií.⁶⁷

Dodnes se nepodařilo spolehlivě zjistit, kolik obyvatel východopolských území k těmto „volbám“ ve skutečnosti přišlo. Podle našeho názoru musela být volební účast pravděpodobně vysoká, i když zdaleka ne taková, jak ji prezentovaly oficiální výsledky. Atmosféra strachu, masivní propaganda, volební řád, který umožňoval např. hlasovat za analfabety, a další parametry celé procedury – to vše se jistě na volební účasti projevilo. Tato účast stejně neměla jiný než „propagační“ význam, jelikož výsledky byly tak jako tak určeny „shora“. Oficiální komuniké sovětské tiskové agentury TASS ze dne 7. listopadu 1939 dementovalo předchozí zprávu agentury Reuters, že se „voleb“ účastnilo pouze 25 % venkovské a 50 % městské populace.⁶⁸ Włodzimierz Bonusiak zastává názor, že tyto údaje jsou příliš nízké a že k urnám přišlo více osob, neuvádí ovšem žádný další konkrétní údaj.⁶⁹

Inaugurační zasedání Lidových shromáždění Západního Běloruska v Białystoku a Západní Ukrajiny ve Lvově se uskutečnila ve dnech 28. až 30. října 1939, resp. 26. až 28. října 1939. Jejich další činnost byla přesnou realizací ustanovení, která vyplývala z usnesení politbyra VKS(b) ze dne 1. října 1939.

Po nezbytných formalitách (neustálá skandování hesel oslavujících sovětské představitele, Rudou armádu, sovětskou ústavu, vyjadřování díky za osvobození atp.)⁷⁰ měla jednání obou shromáždění identický program, když se jednalo o následujících otázkách:

1. o otázce povahy státní moci [srov. bod 1b usnesení politbyra VKS(b) ze dne 1. října 1939 – T. V.];
2. o otázce vstupu Západního Běloruska (Západní Ukrajiny) do svazku Běloruské SSR (Ukrajinské SSR) [srov. bod 1c usnesení politbyra VKS(b) ze dne 1. října 1939 – T. V.];

⁶⁷ Např. v rajónu Lomza, ve němž je 90 % obyvatel polské národnosti, se podle oficiálních výsledků více než 90 % elektorátu dožadovalo připojení k Běloruské SSR, Eberhardt, *Polska Granica Wschodnia*, 70. Ve Lvovském vojvodství podle pracovních zpráv z průběhu voleb ve 14 hodin hlasovalo 5,34 % všech voličů, ale v 19 hodin stejného dne již 82 % všech voličů. V rozmezí pěti hodin tak teoreticky mělo hlasovat 76,66 % všech voličů, což se po přepočtu rovná 1 031 641 hlasujících – čili více než 200 000 odevzdaných hlasů za jednu hodinu. Výpočet proveden podle oficiálních výsledků dle Bonusiak, *Polityka ludnościowa i ekonomiczna ZSRR*, 48; srov. Gnatowski, *Zgromadzenie Ludowe Zachodniej Białorusi*, 142–52.

⁶⁸ Jacek Ślusarczyk, *Stosunki polsko-sowieckie 1939–1945* (Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2001), 85.

⁶⁹ Bonusiak, *Polityka ludnościowa i ekonomiczna ZSRR*, 50.

⁷⁰ Glowacki, *Sowieci wobec Polaków*, 64.

3. o otázce konfiskace statkářské půdy [srov. bod 1a usnesení politbyra VKS(b) ze dne 1. října 1939 – T. V.];
4. o otázce znárodnění bank a velkého průmyslu [srov. bod 1d usnesení politbyra VKS(b) ze dne 1. října 1939 – T. V.].⁷¹

Zasedání samotná byla pouze pokračováním volební frašky. Delegáti jeden po druhém předčítali plénu připravený text, jež obdrželi těsně před svými příspěvky. Obsah byl stylizován v duchu „osvobozovací“ rétoriky, kdy bylo cokoli spojeného s předválečným Polskem v hysterickém duchu očeňováno. Obvinění řečníků padala na adresu „polských velmožů“, „upírů“ či „bílých polských okupantů“, byl líčen „hrůzný obraz vyhlazovací a loupežné politiky“ Polska vůči běloruskému a ukrajinskému obyvatelstvu, řečníci žádali „zničení nepřátel lidu“, „vyhnání kapitalistů“ či likvidaci „loupeživých velmožů“ za doprovodu sborových výkřiků sálu: „Smrt pro ně!“⁷²

Celá konstrukce, kterou bychom z dnešního pohledu mohli považovat za primitivní, v tehdejších reáliích splňovala svůj účel, kterým bylo vytvořit iluzi, že příchod Rudé armády byl opravdovým osvobozením. Sovětská moc hrála s delegáty absurdní tragikomedií, když je postavila do rolí jakýchsi „legitimních“ zástupců obyvatel východopolských území, kteří vyjadřují jejich skutečnou vůli. Nic naplat, že to nebyli sovětsí občané, jednalo se přeci o osud třinácti miliónů „bývalých občanů zaniklého státu“, kterým Sovětský svaz podal „pomocnou ruku“. Delegáti v pozicích loutek žádali přítomné stranické a státní funkcionáře Běloruské a Ukrajinské SSR, aby pochopili jejich „svízelnou situaci“ a porozuměli důvodům, které je vedou k tomu, že aspirují na skutečnost stát se součástí „nejdemokratičtějšího státu na Zemi“. Fikce spravedlnosti a práva byla dovedena k dokonalosti i s pomocí velmi dramatických deklamací typu: „Ruce usekáme těm, kteří nám budou bránit v tom, abychom mohli jít cestou socialistického hospodaření na vesnici, cestou kolektivizace.“⁷³

Jaký byl „výstup“ z těchto zasedání? V první řadě Lidová shromáždění přijala v hlasování výše zmíněné čtyři body programu zasedání, které,

⁷¹ Glowacki, *Sowietci wobec Polaków*, 64; srov. Gnatowski, *Zgromadzenie Ludowe Zachodniej Białorusi*, 167–82; Sudol, *Początki sowietyzacji Kresów Wschodnich*, 123–228; Bonusiak, *Polityka ludnościowa i ekonomiczna ZSRR*, 54–55.

⁷² Glowacki, *Sowietci wobec Polaków*, 64.

⁷³ Úryvek z projevu delegáta Turiaňského, *Czerwony Sztandar*, č. 36 (1939), 3, cit. dle Glowacki, *Sowietci wobec Polaków*, 64; *Czerwony Sztandar* byl polskojazyčným deníkem, který vycházel na celém teritoriu tzv. Západního Běloruska a tzv. Západní Ukrajiny. Byl zcela podřízen sovětské propagandě.

jak víme, byly již součástí usnesení politbyra VKS(b) ze dne 1. října 1939. Na územích tzv. Západního Běloruska (29. října 1939) a tzv. Západní Ukrajiny (27. října 1939) tak byla vyhlášena sovětská svrchovanost. Následujícím usnesením byly vytvořeny zplnomocněné delegace obou shromáždění, které se měly vydat k Nejvyššímu sovětu SSSR se „žádostí“ o připojení k Sovětskému svazu a následné včlenění do příslušné „sesterské“ republiky. Další usnesení se týkala hospodářských otázek. Bylo rozhodnuto o konfiskaci půdy statkářů, klášterů a vysokých státních úředníků včetně celého živého i neživého inventáře a dalších nemovitostí. Současně shromáždění schválila již uskutečněnou „konfiskaci“ půdy, kterou provedly tzv. Venkovské výbory, a přerozdělení této půdy bezzemkům a drobným zemědělcům. Zádrhel byl ovšem v tom, že zabíraná půda byla ve skutečnosti pouze zčásti přerozdělována bezzemkům a drobným zemědělcům, ačkoli Lidová shromáždění „nehlasovala“ o části, nýbrž o půdním fondu jako celku. Tento postup tedy na jedné straně zahrnoval výraznou propagandistickou aktivitu zaměřenou na získání podpory mezi běloruskými a ukrajinskými *chlopy*, současně však již znamenal de facto zahájení kolektivizace *na kresáčch*. Nominálně se konfiskace týkala všech vlastníků velkých půdních fondů, fakticky ovšem postihla v drtivé většině pouze osoby polské národnosti.

Poslední z usnesení fakticky posvětilo znárodnění bank a velkých podniků. Během rozpravy, jež probíhala na půdě běloruského shromáždění v Białystoku, se v projevech delegátů objevoval příslib, že se znárodnění bank nedotkne úspor autochtonních obyvatel, ten se ovšem zanedlouho ukázal jako zcela falešný.

Obsah usnesení politbyra VKS(b) ze dne 1. října 1939, jenž se dotýkal základního uspořádání společenských vztahů na východopolských územích, tak byl formálně „legalizován“. Fakticky ovšem šlo z velké části o retroaktivní potvrzení stávající situace, pro kterou ve skutečnosti vytvořily podmínky nikoli hlasy voličů, nýbrž přítomnost Rudé armády a operačních skupin NKVD.

Posledním usnesením, které Lidové shromáždění tzv. Západního Běloruska během tří dnů své existence přijalo, bylo rozhodnutí o tom, že 17. září 1939 bude na území tzv. Západního Běloruska prohlášeno za svátek a že v Białystoku bude vybudován pomník „vojákům padlým při osvobození běloruského národa od útlatku statkářů a kapitalistů“.⁷⁴ Po třech dnech zasedání tak Lidová shromáždění splnila svoji „historickou úlohu“. Formál-

⁷⁴ Glowacki, *Sowietci wobec Polaków*, 69. Pikantní je, že pomník měl být postaven ve městě s minimálním podílem běloruského obyvatelstva. Není nám známo, zdali byly podobné pomníky vybudovány na území tzv. Západního Ukrajiny.

ně nebylo nikdy přijato rozhodnutí o jejich rozpuštění, jednoduše se jen přestala scházet.⁷⁵ Tato skutečnost je do značné míry symptomatická pro úlohu, již jim dějiny přisoudily. Byla to role instrumentu, který ve chvíli, kdy splnil svůj účel, ztratil pro sovětský režim veškerý smysl existence.

Delegace Lidových shromáždění přednesly „žádosti“ o sjednocení se Sovětským svazem v Moskvě na plénu Nejvyššího sovětu SSSR ještě hned ve dnech 1. listopadu 1939 (v případě tzv. Západní Ukrajiny) a 2. listopadu 1939 (v případě tzv. Západního Běloruska). Na návrh Rady lidových komisařů SSSR Nejvyšší sovět SSSR rozhodl na svém pátém mimořádném zasedání dne 1. listopadu 1939 „vyhovět prosbě“ Lidových shromáždění – ergo o sloučení tzv. Západní Ukrajiny se SSSR a současně o jejím sjednocení s USSR. Nejvyšší sovět SSSR přijal den poté analogické rozhodnutí i v případě tzv. Západního Běloruska a jeho „sesterské“ sovětské republiky.

U příležitosti stejného zasedání se Nejvyšší sovět SSSR rozhodl jednak doporučit prezídiu Nejvyššího sovětu, aby stanovil termín voleb poslanců z tzv. Západní Ukrajiny do Nejvyššího sovětu SSSR (volby probíhaly včetně volební kampaně během ledna až března 1940), jednak navrhnout Nejvyššímu sovětu Ukrajinské SSR přijetí tzv. Západní Ukrajiny do svazku USSR; analogické kroky podnikl Nejvyšší sovět SSSR ve vztahu k Běloruské SSR a tzv. Západnímu Bělorusku den poté. Oba republikové sověty vyplnily příslušný návrh NS SSSR současně u příležitosti příslušného plenárního zasedání republikového Nejvyššího sovětu 14. listopadu 1939, kdy se na základě jejich rozhodnutí stalo oficiálně (od tehdy již bývalé) území východního Polska součástí Ukrajinské a Běloruské SSR.⁷⁶

Unifikace bývalých východopolských území se Sovětským svazem tak byla dokončena. U příležitosti 22. výročí Velké říjnové socialistické revoluce prohlásil Vjačeslav Molotov, že připojení východních zemí *Rzeczypospolitej* bylo „jedním z nejslavnějších výkonů, kterými se může pyšnit Sovětský svaz, vždy věrný zásadám své vnitřní mírové politiky a proletářského internacionalismu“.⁷⁷

Lidová shromáždění byla zmanipulovanými volbami vytvořená instrumentální tělesa, jejichž jediným účelem bylo ospravedlnit akt sovětské agrese. Autochtonní obyvatelstvo nemělo žádnou možnost jakýmkoliv způ-

⁷⁵ Sudol, *Początki sowietywizacji Kresów Wschodnich*, 71.

⁷⁶ Glowacki, *Sowieci wobec Polaków*, 68.

⁷⁷ W. Molotow, XXII rocznica Rewolucji Październikowej. Referat na uroczystym posiedzeniu Sowietu Moskiewskiego 6 listopada 1939 r. (Moskva, 1939), 11, cit. dle Glowacki, *Sowieci wobec Polaków*, 74.

sobem výsledek „voleb“ ovlivnit. Byla to integrální součást v té době již probíhající zvláště totalitního státu vůči obyvatelstvu státu jiného.

Pro dokreslení jejich pozdější role dodejme, že tyto „volby“ byly komunistickou historiografií interpretovány jako vrcholný akt projevu svobodné vůle autochtonních obyvatel, což dokládá tento úryvek z ukrajinského tisku u příležitosti padesátého výročí sjednocení Ukrajiny v roce 1989:

„Volby z 22. října 1939 byly prvními svobodnými a plně demokratickými volbami na území Západní Ukrajiny. Volby do Lidových shromáždění byly stokrát více demokratičtější než polské volby z třicátých let.“⁷⁸

⁷⁸ A. Martynjuk. „1939. K 50-letiju vossojedinenija zapadnoukrainskich zemel s Ukrainskoj SSR v sostave Sojuza SSR“, *Pravda Ukrainy*, 15. listopadu 1989, cit. dle Eberhardt, *Polska Granica Wschodnia*, 55.